CENTRUM ARCHEOLOGII ŚRÓDZIEMNOMORSKIEJ
UNIWERSYTETU WARSZAWSKIEGO

POLISH CENTRE OF MEDITERRANEAN ARCHAEOLOGY
UNIVERSITY OF WARSAW

Dr hab. Urszula Wicenciak-Núñez
Centrum Archeologii Śródziemnomorskiej
im. Kazimierza Michałowskiego
Uniwersytet Warszawski

Warszawa, 25.08.2026 r.

Recenzja rozprawy doktorskiej mgra Bartosza Nowackiego

Late Antique eastern Adriatic connectivity in the light of typology and distribution (GIS) studies and archaeometric analyses of Roman coarse wares

Rozprawa doktorska mgra Bartosza Nowackiego składa się z dwóch tomów. Tom pierwszy obejmuje osiem rozdziałów zasadniczych oraz bibliografię. Tom drugi zawiera katalog materiału, tablice oraz dwa aneksy. Katalog obejmuje 385 fragmentów ceramiki udokumentowanych osobiście przez Autora na dziewięciu stanowiskach. Cały korpus typologiczny, obejmujący również materiały publikowane wykorzystane w analizie porównawczej, liczy 657 pozycji. Aneks 1 zestawia typy naczyń z wyróżnionymi *Fabric Groups* i wariantami domieszki, a Aneks 2 zawiera pełne wyniki analiz chemicznych.

Rozdział pierwszy przedstawia przedmiot i zakres badań, stan badań nad późnoantyczną ceramiką gruboziarnistą Adriatyku oraz cele i pytania badawcze. Przedmiotem pracy jest grupa naczyń określona przez Autora jako *Adriatic Late Antique Coarse Ware* (ALACW), obejmująca wyroby gruboziarniste wiązane z obszarem Adriatyku. Badania koncentrują się przede wszystkim na materiale z Istrii oraz wysp i wybrzeża Dalmacji. Zakres geograficzny został dobrze uzasadniony, choć sam Autor przyznaje, że jego północne i południowe granice są częściowo arbitralne. Ma to znaczenie dla późniejszej analizy dystrybucji, ponieważ badany obszar nie musi obejmować pełnego zasięgu występowania poszczególnych typów.

Tytuł rozprawy zasadniczo odpowiada jej zakresowi, choć określenie *Roman coarse wares* jest szersze niż rzeczywisty zakres analizowanego materiału, definiowanego przez Autora jako *Adriatic Late Antique Coarse Ware* (ALACW). Bardziej precyzyjne byłoby zatem bezpośrednie odniesienie w tytule do późnoantycznej ceramiki gruboziarnistej.

Doprecyzowania wymaga również samo pojęcie *coarse ware*. Autor nie wyjaśnia dostatecznie jego relacji do terminu *cooking ware*, mimo że w dalszej części pracy oba określenia są miejscami odnoszone do tego samego repertuaru naczyń. *Coarse ware* odnosi się przede wszystkim do cech technologicznych ceramiki, natomiast *cooking ware* jest określeniem przede wszystkim funkcjonalnym. Warto byłoby zatem jasno określić, na jakiej podstawie naczynia są zaliczane do ALACW i jak w tej klasyfikacji traktowane są naczynia kuchenne.

Temat rozprawy uważam za ważny dla badań nad ceramiką późnoantyczną, a szerzej także nad gospodarką i kontaktami w obrębie Adriatyku. Ceramika gruboziarnista stanowi znaczną część wielu zespołów ceramicznych i obejmuje naczynia używane między innymi do przygotowywania i przechowywania żywności, a mimo to pozostaje słabiej rozpoznana niż ceramika stołowa czy amfory. Wynika to między innymi z mniejszej diagnostyczności morfologicznej wielu naczyń, trudności w budowaniu precyzyjnych typologii i chronologii oraz określaniu ich proweniencji. We wschodnim Adriatyku nadal słabo rozpoznane są zwłaszcza zróżnicowanie technologiczne i proweniencja tej ceramiki. Rozprawa odpowiada zatem na istotną lukę w dotychczasowych badaniach.

Główny cel rozprawy został sformułowany jako dokumentacja zespołów ceramiki gruboziarnistej ze stanowisk późnoantycznych wschodniego Adriatyku, rekonstrukcja obszarów jej występowania oraz badanie handlu ceramiką w tym regionie. Autor wskazuje dwa zasadnicze problemy badawcze. Pierwszym jest określenie zasięgów występowania poszczególnych typów ALACW i próba wskazania potencjalnych regionów lub ośrodków ich produkcji. Drugim — rozpoznanie zmian na rynku ceramiki gruboziarnistej w późnym antyku na podstawie pojawiania się i zanikania poszczególnych typów oraz przemian całego repertuaru naczyń. Aby odpowiedzieć na te pytania, Autor opracowuje typochronologię, przeprowadza analizy archeometryczne oraz analizuje rozmieszczenie znalezisk przy wykorzystaniu GIS.

Zastrzeżenie budzi natomiast sposób sformułowania celu rozprawy. Autor zalicza do niego między innymi „udokumentowanie" zespołów ceramiki. Dokumentację materiału traktowałabym raczej jako zadanie badawcze niż cel naukowy. Za właściwy cel naukowy uznałabym rozpoznanie zróżnicowania typologiczno-chronologicznego ALACW oraz zmian w jej produkcji, dystrybucji i użytkowaniu.

Podrozdział 1.3 nosi tytuł *Research questions and hypotheses*, jednak Autor nie formułuje w nim hipotez badawczych, lecz zestaw pytań. Można je sprowadzić do trzech problemów: rozwoju typologiczno-chronologicznego ALACW, jej dystrybucji oraz identyfikacji regionów produkcji. W każdej z tych grup znajduje się jednak wiele pytań, bez wyraźnego podziału na główne i szczegółowe.

Stan badań jest obszerny i pokazuje bardzo dobrą znajomość literatury dotyczącej późnoantycznej ceramiki Adriatyku i regionów sąsiednich. Najważniejsze problemy i braki dotychczasowych badań są jednak omawiane w różnych miejscach i nie zostały we wstępie

zebrane w jasno sformułowaną lukę badawczą.

Rozdział drugi przedstawia historyczny i geograficzny kontekst badań. Autor omawia przemiany we wschodnim Adriatyku w późnym antyku oraz powiązania tego regionu z pozostałymi częściami Adriatyku i Morza Śródziemnego. Dla dalszej analizy znaczenie mają przede wszystkim różnice między Istrią, wybrzeżem dalmatyńskim i wyspami oraz ich związki z Italią i innymi obszarami zaopatrującymi rynek adriatycki.

Autor pokazuje wewnętrzne zróżnicowanie wschodniego Adriatyku i nie traktuje tego obszaru jako jednolitej przestrzeni gospodarczej. Zwraca również uwagę na ograniczenia źródeł pisanych i ostrożnie wykorzystuje je w interpretacji procesów gospodarczych.

Mam natomiast wątpliwość co do proporcji tego rozdziału. Część historyczna jest miejscami bardzo rozbudowana, a szersze omówienie wydarzeń politycznych nie zawsze jest później wykorzystywane w analizie materiału. Większy nacisk można było położyć na kontekst związany bezpośrednio z produkcją, dystrybucją i konsumpcją ceramiki. Część informacji historycznych powtarza ponadto treści przedstawione już w podrozdziale 1.4. Podrozdział ten można było ograniczyć do charakterystyki geograficznej i uzasadnienia granic obszaru badań, a kontekst historyczny pozostawić w rozdziale 2.

Wątpliwości budzą natomiast formułowane miejscami związki przyczynowe między wydarzeniami politycznymi lub militarnymi a zmianami gospodarczymi i handlem. Jeżeli mają one później służyć do wyjaśniania zmian obserwowanych w materiale ceramicznym, ich chronologia i podstawa źródłowa powinny być szczególnie dobrze uzasadnione.

Podstawę źródłową rozprawy stanowi obszerny korpus późnoantycznej ceramiki gruboziarnistej, obejmujący materiały analizowane bezpośrednio przez Autora oraz dane publikowane. Jego wartość wynika przede wszystkim z zebrania i ujednolicenia rozproszonych materiałów, dotychczas publikowanych w różnym zakresie i w sposób utrudniający systematyczne porównania w skali wschodniego Adriatyku. Korpus daje dobrą podstawę do budowy typologii, określania zasięgów poszczególnych form i rozpoznawania regionalnego zróżnicowania repertuaru.

Korpus nie jest jednak jednorodny pod względem sposobu pozyskania i kompletności danych. Obejmuje zarówno materiały badane bezpośrednio przez Autora, jak i wcześniej wyselekcjonowane zespoły oraz naczynia znane wyłącznie z publikacji. Autor zaznacza również, że dokumentacja koncentrowała się przede wszystkim na fragmentach diagnostycznych i nie obejmowała systematycznej analizy ilościowej. Nie ogranicza to wartości korpusu dla budowy typologii, ale ma znaczenie dla analiz ilościowych. Korpus pozwala znacznie pewniej badać repertuar form i ich występowanie niż ich rzeczywistą frekwencję lub zmiany udziału poszczególnych typów w zespołach.

Przydatne byłoby syntetyczne zestawienie pokazujące, jaki materiał wykorzystano z poszczególnych stanowisk: czy Autor analizował go bezpośrednio, czy korzystał z publikacji, czy uwzględniono cały dostępny zespół, czy tylko wybrane fragmenty diagnostyczne oraz jakie dane były dostępne. Informacje te znajdują się w rozprawie, ale są rozproszone.

Doprecyzowania wymaga również sposób użycia terminów *class, form, type* i *subtype*, zwłaszcza gdy typ morfologiczny wydzielony przez Autora funkcjonuje w obrębie szerszej klasy ceramicznej wyróżnianej w literaturze.

Zasady klasyfikacji morfologicznej zostały przedstawione szczegółowo i pozwalają uporządkować materiały z różnych stanowisk, także te wcześniej publikowane według innych systemów. Autor określa cechy brane pod uwagę przy wydzielaniu form, typów i wariantów. Datowanie poszczególnych typów opiera na stratygrafii, analogiach i dostępnych niezależnych wskaźnikach chronologicznych. Precyzję typochronologii ogranicza natomiast nierówna jakość dostępnych danych chronologicznych: część kontekstów ma szerokie datowanie, a dodatkowym problemem jest możliwość występowania materiału rezydualnego. Nie jest to słabość metody, ale ogranicza precyzję datowania poszczególnych typów.

Osobnego komentarza wymaga argument dotyczący relatywnie krótkiego okresu użytkowania naczyń kuchennych. Krótki okres użytkowania pojedynczego naczynia może rzeczywiście zmniejszać odstęp między jego produkcją a depozycją, nie oznacza jednak automatycznie większej rozdzielczości chronologicznej typu. O tej ostatniej decyduje przede wszystkim długość okresu, w którym dany typ był produkowany i użytkowany.

Metoda analizy przestrzennej została przedstawiona szczegółowo. Autor rozróżnia mapy pokazujące obecność danego typu, mapy wykorzystujące liczby absolutne oraz mapy oparte na udziałach procentowych i jasno wskazuje ograniczenia dwóch pierwszych sposobów prezentacji danych. Ze względu na charakter dostępnych publikacji w większości przypadków nie dysponuje danymi pozwalającymi obliczyć rzeczywisty udział poszczególnych typów w zespołach. Mapy pozwalają więc znacznie pewniej określać zasięg występowania niż intensywność dystrybucji.

Autor szczegółowo omawia również zasady definiowania grup referencyjnych, produkcyjnych oraz *distribution/consumption groups*. Ta ostatnia kategoria jest uzasadniona, gdy nie można wskazać ośrodka produkcji ani odpowiedniej grupy produkcyjnej. Pozwala ona grupować materiał o określonych cechach morfologicznych, technologicznych i chronologicznych oraz rozpoznać jego zasięg bez konieczności wskazywania konkretnego miejsca produkcji. Trzeba jednak wyraźnie rozróżnić grupę morfologiczną, dystrybucyjną/konsumpcyjną i produkcyjną. Samo podobieństwo formy lub koncentracja znalezisk nie wystarczają do wykazania wspólnej proweniencji. Wątpliwości budzi natomiast to, czy kryteria te są później stosowane konsekwentnie do wszystkich grup.

Włączenie do badań analizy makroskopowej mas ceramicznych, petrografii oraz analiz chemicznych jest dobrze uzasadnione pytaniami dotyczącymi zróżnicowania technologicznego i proweniencji ceramiki. Zastrzeżenia budzi natomiast dobór próbek do kolejnych etapów analiz. Spośród 385 fragmentów analizowanych bezpośrednio przez Autora badaniom petrograficznym poddano 35 próbek według Table 5.4, choć w rozdziale 7.4 Autor podaje liczbę 31. Analizy chemiczne objęły 12 próbek pochodzących z dwóch stanowisk, Podšilo i Lukovac. Problemem nie jest sama liczba analiz, lecz to, czy tak dobrana próba pozwala odpowiadać na pytania dotyczące produkcji w skali całego wschodniego Adriatyku.

Nierówny jest również stopień weryfikacji grup wyróżnionych makroskopowo. FG1 i

FG2 poddano dalszym analizom petrograficznym, podczas gdy FG3 i FG4 zdefiniowano wyłącznie na podstawie obserwacji makroskopowych. Poszczególne *Fabric Groups* nie mają zatem takiej samej podstawy analitycznej i nie powinny być traktowane jako równie dobrze zweryfikowane. Analizy archeometryczne pozwalają rozpoznawać podobieństwa i różnice pomiędzy próbkami. Brak lokalnych grup referencyjnych, wynikający z dotychczasowego stanu badań, ogranicza natomiast możliwość przypisania analizowanych próbek do konkretnych regionów lub ośrodków produkcji.

Przyjętą metodologię oceniam pozytywnie. Jej mocną stroną jest połączenie danych typologicznych, chronologicznych, przestrzennych i archeometrycznych oraz wykorzystanie niezależnych metod do sprawdzania, czy podobieństwo morfologiczne naczyń odpowiada podobieństwu ich składu. Ograniczenia wynikają przede wszystkim z selektywnego charakteru korpusu oraz nierównomiernego doboru próbek do analiz archeometrycznych.

Rozdział 4 stanowi jedno z głównych osiągnięć rozprawy. Zebranie rozproszonego materiału z obszaru wschodniego Adriatyku i jego uporządkowanie według wspólnych kryteriów pozwoliło stworzyć regionalną typologię ALACW oraz podstawy jej typochronologii. System ten jest następnie wykorzystywany w analizach chronologicznych, archeometrycznych i przestrzennych.

System typologiczny jest rozbudowany i pozwala uchwycić znaczne zróżnicowanie morfologiczne badanego materiału. Nie zawsze jest jednak jasne, które cechy decydują o przypisaniu naczynia do konkretnego typu. Dobrym przykładem są typy I.12 i I.13, które wykazują znaczne podobieństwo morfologiczne. Na podstawie opisów można wskazać różnice między nimi, trudniej jednak określić, które cechy pozwalają jednoznacznie przypisać fragmentarycznie zachowane naczynie do jednego z tych typów. Kryteria powinny być na tyle jednoznaczne, aby zaproponowaną typologię mogli stosować również inni badacze.

Innego rodzaju problem ilustruje porównanie wewnętrznego podziału typu I.13 z typem III.2.9. W przypadku I.13 wielkość naczynia stanowi podstawę wydzielenia kolejnych podtypów, przy czym granice metryczne nie są całkowicie jednoznaczne: podane zakresy dla naczyń małych, średnich i dużych pozostawiają przedział, dla którego nie jest jasne, do którego podtypu należałoby przypisać nowy egzemplarz. Z kolei w III.2.9 znaczna rozpiętość średnic wylewu, od 13,4 do 24 cm, pozostaje elementem zmienności w obrębie jednego typu i nie prowadzi do wydzielenia podtypów. Podobnie różnice w dekoracji nie mają w tym przypadku znaczenia dla klasyfikacji. Oba rozwiązania mogą być uzasadnione charakterem materiału, nie jest jednak jasne, kiedy wielkość lub dekoracja decydują o wydzieleniu podtypu lub wariantu, a kiedy są traktowane jako zmienność w obrębie typu. Przydatnym uzupełnieniem byłby uproszczony klucz pokazujący, które cechy decydują o wydzieleniu typu, podtypu i wariantu.

Przedziały chronologiczne wielu wyróżnionych typów są szerokie i obejmują niekiedy kilka stuleci. Nie traktuję tego jednak jako słabości rozprawy. Możliwości datowania materiału ogranicza jakość dostępnych kontekstów, na co Autor sam wyraźnie zwraca uwagę. Jedynie część stanowisk dostarcza dobrze zdefiniowanych sekwencji stratygraficznych, a niezależne datowania, w tym radiowęglowe, pozostają nieliczne. Dane te nie pozwalają więc na bardziej precyzyjne datowanie poszczególnych typów.

Problem pojawia się natomiast w przypadkach, w których na podstawie szeroko datowanych kontekstów Autor formułuje bardziej precyzyjne wnioski dotyczące okresu największej frekwencji danego typu. Takie interpretacje powinny być wyraźnie odróżnione od chronologii wynikającej bezpośrednio z danych.

Analizy archeometryczne pozwalają skonfrontować klasyfikację makroskopową i typologiczną z wynikami badań petrograficznych i chemicznych. Szczególnie interesujący jest pod tym względem podtyp I.13.2, licznie reprezentowany w analizie petrograficznej. Wszystkie analizowane egzemplarze tego podtypu przypisano do PG1, ale reprezentują one kilka wariantów petrograficznych. Jednocześnie PG1 obejmuje również inne typy i formy naczyń. Pokazuje to, że podobieństwo morfologiczne nie musi odpowiadać jednorodności składu: jeden typ może wykazywać wewnętrzne zróżnicowanie petrograficzne, a jedna grupa petrograficzna może obejmować różne formy naczyń.

Analizy petrograficzne i chemiczne pozwalają dobrze rozpoznawać podobieństwa i różnice pomiędzy badanymi próbkami, nie zawsze jednak umożliwiają wskazanie konkretnego regionu lub ośrodka produkcji. Przy nierównomiernym doborze próbek z badanego obszaru oraz braku lokalnych grup referencyjnych możliwości takiej atrybucji pozostają ograniczone. Zgodność składu z charakterystyką geologiczną danego regionu nie jest sama w sobie wystarczającą podstawą do wskazania konkretnego ośrodka produkcji i w niektórych przypadkach pozwala jedynie wskazać szerszą zgodność regionalną.

Podtyp I.25.2 jest w dalszej części rozprawy określany jako potencjalny „Narona-type". Dwa egzemplarze tego podtypu analizowane bezpośrednio przez Autora, pochodzące z Ist–Selišće i Danilo, zostały przypisane makroskopowo do FG3. Grupa ta nie została jednak poddana analizie petrograficznej, a wspomniane egzemplarze nie znalazły się również wśród próbek analizowanych chemicznie. Co więcej, żaden z tych dwóch egzemplarzy nie pochodzi z Narony. Koncentracja naczyń I.25.2 w rejonie Narony może zatem przemawiać za hipotezą o regionalnej produkcji, ale w obecnym stanie badań hipoteza ta nie ma niezależnego potwierdzenia archeometrycznego.

Podobnie wyniki analiz egzemplarzy NIBW wskazują na ich odrębność od dominującej PG1, co jest zgodne z ich identyfikacją jako importowanej *North Italic Burnished Ware*. Wyniki uzyskane w rozprawie nie stanowią jednak niezależnego potwierdzenia północnoitalskiej proweniencji, jeśli nie można ich porównać z materiałem referencyjnym o pewnie ustalonym pochodzeniu.

Rozdział 6 dotyczy zasięgu dystrybucji poszczególnych typów oraz możliwości wyróżnienia ponadregionalnych stref ich występowania. Autor zebrał rozproszone dane i przedstawił je na mapach, które pokazują wyraźne zróżnicowanie przestrzenne analizowanej ceramiki. Analiza przestrzenna pozwala rozpoznać różnice w rozmieszczeniu poszczególnych typów i wskazuje, że niektóre miały zasięg ponadlokalny i ponadregionalny.

Obserwowane rozmieszczenie nie pozwala jednak równie pewnie określać intensywności

dystrybucji. Zasadnicza część wykorzystanych danych ma charakter jakościowy, a stopień publikacji materiałów z poszczególnych stanowisk jest bardzo nierówny. W konsekwencji obecność danego typu na dużej liczbie stanowisk dokumentuje przede wszystkim jego zasięg przestrzenny, nie zaś rzeczywistą frekwencję w zespołach ceramicznych ani intensywność obiegu. Problem dobrze ilustruje typ I.13. Jego szerokie rozmieszczenie jest niewątpliwe, jednak określenie go jako jednego z „by far the most common" typów późnoantycznych garnków we wschodnim Adriatyku opiera się na liczebności w analizowanym korpusie. Jak Autor sam zaznacza w części metodologicznej, korpus ten nie stanowi reprezentatywnej próby ilościowej całego regionu.

W przypadku typów takich jak I.18 Autor wykorzystuje *criterion of abundance* do wskazania potencjalnego obszaru produkcji. Jest to uzasadnione jako podstawa hipotezy, ale sama koncentracja znalezisk nie stanowi dowodu lokalnej produkcji. Liczba opublikowanych egzemplarzy może bowiem odzwierciedlać zarówno rzeczywiste rozmieszczenie naczyń, jak i nierównomierność badań, wielkość badanych zespołów oraz sposób publikowania materiału. W innych miejscach rozprawy sam Autor zaznacza, że nawet wysoka koncentracja naczyń w danym regionie pozwala jedynie wskazać jedno z potencjalnych centrów produkcji.

Inaczej wygląda sytuacja w przypadku NIBW, identyfikowanej w rozprawie jako ceramika importowana. Jej obecność we wschodnim Adriatyku wskazuje na ponadregionalny obieg tej kategorii naczyń. Do stwierdzenia samego istnienia takiego przepływu nie są potrzebne reprezentatywne dane ilościowe. Zasięg występowania NIBW nie pozwala jednak określić skali ani gospodarczego znaczenia tego obiegu.

W rozdziale 7 Autor łączy wyniki analiz typochronologicznych, przestrzennych i archeometrycznych. Formułuje na ich podstawie trzy główne wnioski dotyczące pięciu stref dystrybucji, wielośródłowego zaopatrzenia w ceramikę gruboziarnistą oraz zmian repertuaru naczyń i praktyk kulinarnych. Wnioski te mają jednak różne podstawy i wymagają osobnej oceny.

Model pięciu stref dystrybucji uważam za wartościowy rezultat pracy, jednak poszczególne strefy nie są równie dobrze udokumentowane. Autor pokazuje, że poszczególne typy i grupy ALACW miały odmienne, częściowo nakładające się zasięgi, od regionalnych po ponadadriatyckie. Nie wszystkie wyróżnione strefy mają jednak równie mocne podstawy. Obok dobrze rozpoznanych grup, takich jak NIBW, występują grupy znacznie słabiej udokumentowane, w tym hipotetyczne *Split-type* czy *Carinated Casseroles*. Pięć stref traktowałabym zatem jako model porządkujący obserwowane różnice w rozmieszczeniu ceramiki, którego poszczególne elementy mają różny stopień pewności.

Wyniki petrograficzne i geochemiczne pokazują, że analizowana ceramika nie stanowi jednorodnej grupy produkcyjnej, a obecność ceramiki importowanej dodatkowo przemawia za zróżnicowanym charakterem zaopatrzenia. Istotnym wynikiem rozprawy jest zatem wykazanie, że ceramiki gruboziarnistej nie można automatycznie utożsamiać z produkcją lokalną. Dane te nie pozwalają jednak równie pewnie wskazać konkretnych miejsc produkcji. Ograniczona próba analiz chemicznych oraz brak lokalnych grup referencyjnych utrudniają przypisanie poszczególnych grup do określonych ośrodków produkcji.

Typochronologia wskazuje na zmiany repertuaru naczyń w czasie, w tym pojawianie się i zanikanie poszczególnych form i typów. Znacznie trudniej wykazać zmiany ich rzeczywistej frekwencji, ponieważ konstrukcja korpusu nie daje do tego odpowiednich podstaw. Jeszcze dalej idzie interpretacja tych zmian jako świadectwa przemian praktyk kulinarnych, która wymaga dodatkowych danych dotyczących funkcji naczyń. Zmiany repertuaru są więc dobrze udokumentowane, natomiast zmiany praktyk kulinarnych pozostają hipotezą interpretacyjną. Wnioski dotyczące zmian diety, smaku czy organizacji gospodarstwa nie wynikają bezpośrednio z przedstawionych danych ceramicznych.

Rozdział 8 podsumowuje wyniki rozprawy i odpowiada na postawione wcześniej pytania badawcze. Autor na ogół jasno wskazuje ograniczenia materiału, szczególnie w odniesieniu do identyfikacji regionów produkcji, która wymaga dalszych badań. Niektóre wnioski idą jednak dalej, niż pozwalają na to dostępne dane. Dotyczy to przede wszystkim proweniencji oraz wiązania zmian repertuaru naczyń ze zmianami praktyk kulinarnych. W obu przypadkach należałoby wyraźniej oddzielić wyniki analiz od hipotez wymagających dalszej weryfikacji.

Konstrukcja rozprawy jest zasadniczo logiczna i odpowiada postawionym pytaniom badawczym. Autor prowadzi analizę od charakterystyki i systematyzacji materiału, poprzez ustalenia typologiczne i chronologiczne oraz badania archeometryczne, do analizy przestrzennej i interpretacji produkcji i dystrybucji ceramiki. Pewną słabością konstrukcyjną pozostaje natomiast nadmierne rozbudowanie części metodologicznej oraz powtarzanie części wyników i interpretacji w końcowych rozdziałach pracy.

Katalog materiału i towarzyszące mu tablice zostały przygotowane starannie. Autor szczegółowo opisuje również sposób fotografowania, wykonywania rysunków i rekonstrukcji profili. Ujednolicenia wymaga przede wszystkim sposób przedstawiania profili naczyń, które na tablicach umieszczane są raz po prawej, a raz po lewej stronie osi. W pojedynczych przypadkach wątpliwości budzi również rekonstrukcja form znanych jedynie z wcześniejszych publikacji, zwłaszcza gdy sposób ich przedstawienia sugeruje większą pewność co do kształtu naczynia, niż pozwala na to dostępna dokumentacja. Uwagi te nie wpływają na ocenę wyników rozprawy, powinny jednak zostać uwzględnione przed jej publikacją.

Do najważniejszych osiągnięć rozprawy należy systematyczne opracowanie późnoantycznej ceramiki gruboziarnistej wschodniego Adriatyku. Zgromadzenie rozproszonego materiału z tego obszaru i jego klasyfikacja według wspólnych kryteriów umożliwiły stworzenie regionalnej typologii i podstaw typochronologii ALACW oraz rozpoznanie zróżnicowanych zasięgów występowania poszczególnych typów. Istotnym rezultatem jest wykazanie, że późnoantycznej ceramiki gruboziarnistej nie można traktować *a priori* jako kategorii wyłącznie lokalnej, ponieważ przynajmniej część tych produktów uczestniczyła w obiegu ponadregionalnym.

Za szczególnie wartościową uważam integrację danych typologicznych z wynikami analiz petrograficznych i geochemicznych. Badania wykazały, że naczynia podobne morfologicznie mogą różnić się pod względem petrograficznym i geochemicznym.

Najważniejsze zastrzeżenia dotyczą zakresu wniosków formułowanych na podstawie dostępnych danych. Ograniczenia próby archeometrycznej i bazy porównawczej, jakościowy charakter znacznej części korpusu oraz nierówny stopień weryfikacji poszczególnych grup sprawiają, że niektóre interpretacje dotyczące proweniencji, intensywności dystrybucji oraz zmian praktyk kulinarnych należy traktować jako hipotezy wymagające dalszej weryfikacji.

W świetle przedstawionych uwag rozprawę oceniam wysoko pod względem wartości naukowej i oryginalności. Nie wszystkie wnioski mają równie mocne podstawy, a część sformułowanych hipotez wymaga dalszej weryfikacji. Ograniczenia te nie podważają zasadniczych rezultatów pracy. Rozprawa wnosi oryginalny i istotny wkład do badań nad późnoantyczną ceramiką oraz jej produkcją i dystrybucją we wschodnim Adriatyku.

Odnosząc się do kryteriów ustawowych stawianych rozprawom doktorskim, stwierdzam, że rozprawa mgra Bartosza Nowackiego spełnia je w pełni. Praca potwierdza jego ogólną wiedzę teoretyczną w dyscyplinie archeologia. Autor wykazuje bardzo dobrą znajomość problematyki późnoantycznej ceramiki, historii i archeologii wschodniego Adriatyku, a także metod stosowanych w badaniach ceramologicznych, archeometrycznych i przestrzennych. Wykazuje bardzo dobrą znajomość obszernej literatury przedmiotu, krytycznie ocenia dostępne źródła i dostrzega ograniczenia stosowanych metod.

Rozprawa potwierdza również umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej. Autor zgromadził i opracował rozległy materiał pochodzący z wielu stanowisk oraz przeprowadził wieloetapowe analizy z wykorzystaniem metod ceramologicznych, archeometrycznych i przestrzennych. O skali podjętego zadania świadczy także zestawienie w ramach jednego projektu materiałów o różnym charakterze i stopniu szczegółowości.

Rozprawa stanowi także oryginalne rozwiązanie problemu naukowego. Jego istotą jest systematyczne opracowanie późnoantycznej ceramiki gruboziarnistej wschodniego Adriatyku, obejmujące stworzenie regionalnej typologii i podstaw typochronologii oraz analizę przestrzennego zróżnicowania tej kategorii ceramiki. Ważnym wynikiem jest wykazanie, że część ceramiki gruboziarnistej uczestniczyła w obiegu ponadlokalnym oraz że podobieństwo morfologiczne naczyń nie pozwala samo w sobie zakładać wspólnej proweniencji.

Wskazane w recenzji zastrzeżenia dotyczą przede wszystkim stopnia pewności niektórych interpretacji i nie podważają spełnienia przez rozprawę wymienionych wyżej kryteriów.

W związku z powyższym stwierdzam, że rozprawa doktorska mgra Bartosza Nowackiego spełnia wymagania określone w art. 187 ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce, i wnioskuję o dopuszczenie jej do dalszego postępowania w sprawie nadania stopnia doktora.

pcma@uw.edu.pl
00-497 Poland, Warszawa, ul. Nowy Świat 4
T (+48 22) 553 13 28, 826 52 16
Fx (+48 22) 628 45 23

cairo.pcma@uw.edu.pl
Research Centre in Cairo
Cairo–Heliopolis, Egypt
11, Mahalla T (+202) 22 904 459
14, Nazih Khalifa T (+202) 24 159 898

www.pcma.uw.edu.pl
NIP 525-001-12-66
REGON 000001258

UNIVERS
OF WARS